

MARIUSZ SAWICKI
(Opole)

Sejmiki litewskie wobec próby połączenia konwokacji z elekcją w 1648 roku

Litauische Sejms gegenüber dem Versuch der Konvokation mit der Election im 1648

1. Wstęp. 2. Sytuacja w Rzeczypospolitej po śmierci Władysława IV. 3. Opinia sejmików koronnych. 4. Opinia sejmików litewskich. 5. Zakończenie.

1. Einführung; 2. Lage in der Republik nach dem Tod von Wladyslaw VI.; 3. Stellung der Sejms in Polen; 4. Stellung der Sejms in Litauen; 5. Abschluss.

1

Po śmierci Władysława IV Wazy w Rzeczypospolitej powstała nowa sytuacja, gdy pojawił się projekt usprawnienia procedury elekcji. Wysunięto bowiem propozycję połączenia konwokacji z elekcją bądź też odbycia tych dwóch zjazdów w odstępie zaledwie dwóch tygodni. Przeprowadzenie takiego projektu wymagało jednak zgody szlachty zebranej na sejmikach 25 czerwca 1648 r.

Kwestia związana z opinią sejmików litewskich wobec próby połączenia konwokacji z elekcją w 1648 r., mimo kontrowersyjnego charakteru tego projektu, nie doczekała się do tej pory opracowania w literaturze przedmiotu. Brak też jakichkolwiek informacji na ten temat w pamiętnikach epoki, a zwłaszcza w *Pamiętniku o dziejach w Polsce* kanclerza wielkiego litewskiego Albrychta Stanisława Radziwiłła¹. Informacje w sprawie opinii interesujących nas sejmików wobec połączenia konwokacji z elekcją odnaleźć można natomiast w ich instrukcjach na konwokację, które znajdują się w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie² oraz w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej³.

¹ A. S. Radziwiłł, *Pamiętniki o dziejach w Polsce*, t. 3, oprac. A. Przyboś, R. Zelewski, Warszawa 1980, s. 76–80. Nie wspomina o tym także w swoim pamiętniku uczestnik tamtejszych wydarzeń i poseł sejmiku nowogródzkiego Filip Kazimierz Obuchowicz (*Pamiętnik Filipa, Michała i Teodora Obuchowiczów (1630–1707)*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2003, s. 227–230).

² Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie [dalej: BPAU i PAN Kraków], rkps. 365.

³ Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamoyskich [dalej: BN, BOZ], rkps 931.

Problematyka ta zasługuje na analizę ze względu na swój niekonwencjonalny, jak na realia prawno-ustrojowe Rzeczypospolitej, charakter. Pomysł interreksa stanowił precedens w dobie bezkrólestwa, którego porządek był ściśle ustalony już od lat siedemdziesiątych XVI stulecia⁴. W wyniku ewentualnej realizacji pomysłu znacznie skrócono by samo bezkrólestwo, a co najważniejsze – połączono by dwa zjazdy szlacheckie, jakie stanowiła konwokacja i sejm elekcyjny, w jeden. Niewątpliwie wpłynęłoby to na szybszy wybór króla i ograniczenie chaosu politycznego. Rozstrzygnięcie byłoby niewątpliwie ewenementem w historii Rzeczypospolitej Obojga Narodów i miałoby na pewno znaczący wpływ na dzieje bezkrólestwa po roku 1648.

2

W Rzeczypospolitej po śmierci Władysława IV w Mereczu, na Litwie 20 maja 1648 r. ogłoszono bezkrólestwo. Na wspólnym spotkaniu kanclerza wielkiego koronnego Jerzego Ossolińskiego z prymasem Maciejem Łubieńskim 24 maja w Łowiczu wydano uniwersał, w którym zwoływano sejmiki na 25 czerwca, a sejm konwokacyjny na 16 lipca 1648 r. Od sejmików żądano wzmocnienia wojska hetmanów przez zaciąg chorągwi powiatowych lub odesłanie pieniędzy zgromadzonych na ten cel. Ponaglano również województwa, aby wpłacały zaległe, uchwalone jeszcze na ostatnim sejmie podatki. Pod koniec maja dotarła do Warszawy wiadomość o klęsce wojsk koronnych pod Żółtymi Wodami. Wieści o tym wzbudziły niepokój nie tylko wśród szlachty, ale również i samego kanclerza Ossolińskiego. Wieczorem 5 czerwca doszła do Warszawy kolejna wiadomość o klęsce, tym razem pod Korsuniem. Do niewoli dostali się obaj hetmani koronni – wielki Mikołaj Potocki i polny Marcin Kalinowski. W takiej atmosferze rozpoczęła obrady, zebrała na sejmikach partykularnych szlachta i senatorowie.

7 czerwca do Wiślicka, zjechała się szlachta krakowska, a w Poznaniu zebrali się Wielkopolanie. Zjazd mazowiecki zwołano do Warszawy, natomiast litewski do Wilna. Tymczasem z inicjatywy kanclerza wielkiego koronnego zjazd mazowiecki zmieniono w konwokację generalną. Na wodzów, za sprawą Ossolińskiego, wybrano wojewodę sandomierskiego księcia Dominika Zasławskiego, podczaszego koronnego Aleksandra Koniecpolskiego i chorążego koronnego Mikołaja Ostrogora oraz 31 komisarzy kontrolujących poczynania dowódców. Mianowanie się konwokacją generalną oraz nominacja trzech regimentarzy wywołała powszechne oburzenie uczestników obrad, którymi byli przede wszystkim: kilku senatorów,

⁴ *Volumina Legum*, (dalej: VL), t. 2, Petersburg 1859 (reprint) s. 124; S. Płaza, *Wielkie bezkrólestwo*, Kraków 1988, s. 5–7; J. Dziegielewski, *Sejmy elekcyjne, elektorzy, elekcje 1573–1674*, Pułtusk 2003, s. 49 i n.

nieduża liczba szlachty i liczne duchowieństwo niższego szczebla. Było to wbrew dotychczasowej procedurze⁵. Zgromadzeni w Warszawie pretendowali do rangi sejmiku generalnego Korony Polskiej, co wywołało duże protesty zarówno szlachty wielkopolskiej, jak i małopolskiej. W wydanym uniwersale prymas domagał się w imię ratowania ojczyzny połączenia konwokacji z elekcją lub odbycia tych dwóch zjazdów w odstępie zaledwie czternastu dni. Być może na projekt ten rzeczywiście wpływ miały echa wojny na Ukrainie, ale nie wolno nie brać pod uwagę zabiegów elekcyjnych dwóch braci – Karola Ferdynanda i Jana Kazimierza, i że sam prymas znajdował się w obozie pierwszego z wymienionych. Nie jest to jednak przedmiotem niniejszych rozważań, wobec czego wszelkie zabiegi elekcyjne nie będą tu analizowane⁶.

3

Prawie wszystkie sejmiki koronne zakwestionowały projekt prymasowski, dostrzegając w nim podważenie praktyki mocno zakorzenionej w prawie, zwyczaju i obyczajowości szlacheckiej, a także związanych z tym przywilejów dla stanu pierwszego. Jedynie szlachta województwa lubelskiego i oczywiście warszawskiego wyraziły zgodę na takie rozwiązanie. Co do zdania drugiego z wymienionych wydaje się to oczywiste. Szlachta lubelska natomiast w szybkim wyborze króla upatrywała wzrostu bezpieczeństwa własnego województwa narażonego na najazdy zbuntowanych Kozaków i znajdującego się stosunkowo blisko działań wojennych⁷.

4

Rozważania dotyczące opinii sejmików litewskich⁸ wobec propozycji arcybiskupa gnieźnieńskiego rozpoczną od sejmiku wileńskiego, który już na samym początku swojej instrukcji porusza tę problematykę. Wyprzedził ją tylko postulat dotyczący sądów kapturowych w czasie bezkrólewia. Posłowie wileńscy, w osobach referendarza litewskiego Stanisława Naruszewicza oraz stolnika litewskiego Wincentego Aleksandra Gosiewskiego, mieli zatem nie godzić się na połączenie

⁵ A. S. Radziwiłł, *Pamiętniki o dziejach...*, t. 3, Warszawa 1980, s. 74–80; *Pamiętnik Mikołaja Jemiółowskiego, towarzysza lekkiej chorągwi, ziemianina województwa bełskiego*, wyd. A. Bielowski, Lwów 1850, s. 3–6; L. Kubala, *Jerzy Ossoliński*, Lwów 1924, s. 267–280.

⁶ A. A. Witusik, *Elekcja Jana Kazimierza w 1648 roku*, „Annales UMCS” 1962, t. 17, z. 7, sectio F, s. 123.

⁷ *Ibidem*, s. 124.

⁸ Na 24 sejmiki litewskie znane jest mi stanowisko 11 sejmików. Nie udało się odnaleźć instrukcji 13 sejmików, ale można zakładać, że były one podobnego zdania w sprawie projektu prymasa, jak te zaprezentowane w niniejszym artykule.

konwokacji z elekcją lub odbycia tych dwóch zjazdów w odstępie dwóch tygodni. Swoją decyzję uzasadnili w sposób dość lakoniczny w porównaniu z innymi sejmikami: *...raczej elekcji czas taki namówią żeby między elekcją i konwokacją wczesne zwyczajne odprawione byli sejmiki według dawnych zwyczajów*⁹.

Podobnie projekt potraktowała szlachta trocka. Tu również w instrukcji na jednym z czołowych miejsc pojawił się sprzeciw wobec propozycji prymasa Łubieńskiego, choć pozbawiony uzasadnienia, zaś na postów – chorążego nadwornego litewskiego Bohdana Ogińskiego i starostę budowieckiego Stefana Niewiarowskiego – nałożono obowiązek katerycznego sprzeciwu¹⁰.

Tego samego zdania jak sejmiki wileński i trocki, była szlachta żmudzka, która już na samym początku odrzuciła projekt połączenia konwokacji z elekcją lub odbycia tych dwóch zjazdów w odstępie 14 dni. Według niej, było to niezgodne z prawem i zwyczajami obowiązującymi w Rzeczypospolitej, które potwierdzili dawni królowie. Posłowie sejmiku żmudzkiego – podsadek żmudzki Konstanty Mleczek oraz dworzanin i pokojowy królewski Jan Karol Kopeć – mieli natomiast zaproponować, aby konwokacja i elekcja odbyły się podobnie jak w czasie bezkrólestwa 1632 r.¹¹

Szlachta upicka zakaz łączenia konwokacji z elekcją umieściła w pierwszym punkcie swojej instrukcji. Posłowie – stolnik wileński, pisarz dekretowy Wielkiego Księstwa Litewskiego Cyprian Paweł Brzostowski i podstarości upicki Michał Kazimierz Wołmiński, mieli się zdecydowanie sprzeciwić projektowi interreksa, bowiem *libera electio Pana jest wszystkich praw i wolności naszych dusz*¹².

Nieco inaczej problem ten postrzegła szlachta brzeska. Ważniejszymi kwestiami do przedyskutowania na zbliżającym się sejmie konwokacyjnym – według tamtejszej szlachty – były sprawy obronności, wysłanie postów do Moskwy i Turcji z potwierdzeniem istniejących paktów. Dopiero po tych postulatach zajęto się projektem połączenia konwokacji z elekcją lub też odbycia tych zjazdów w odstępie krótszym niż dwa tygodnie. Posłowie nie mieli się na to godzić, za powód podając niezgodność z prawem, wolnościami i zwyczajem szlacheckim. Sejmik brzeski litewski, jako jedyny, poruszył przy tym ciekawy problem związany z projektem prymasa. Zastanawiano się mianowicie, czy wybór króla w proponowany sposób odbywałby się niejako pod presją bieżącej sytuacji politycznej – powstanie Kozaków Bohdana Chmielnickiego i niepowodzenia wojsk koronnych na Ukrainie¹³.

⁹ Instrukcja sejmiku wileńskiego, 25.06.1648 r. Wilno, BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 197–199; BN, BOZ, rkps 931, k. 145v–150v.

¹⁰ Instrukcja sejmiku trockiego, 25.06.1648 r., BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 207; BN, BOZ, rkps 931, k. 164–169; VL IV, 85–87; A. B. Zakrzewski, *Sejmik Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, tabela po s. 214.

¹¹ Instrukcja sejmiku żmudzkiego, 25.06.1648 r., BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 212–213.

¹² Instrukcja sejmiku upickiego, 25.06.1648 r. BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 210–211; BN, BOZ, rkps 931, k. 169v–173v.

¹³ Instrukcja sejmiku brzeskiego litewskiego, 25.06.1648 r., BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 232–233v; BN, BOZ, rkps 931, k. 205v–208.

Zupełnie inaczej problematykę tę potraktowała szlachta witebska, poruszając ją dopiero pod koniec instrukcji. Wyprzedziły ją kwestie związane z obronnością, podatkami oraz sądami kapturowymi. Wcześniej zamieszczono żądanie, aby posłowie witebscy upomnieli się o poszanowanie prawa do elekcji własnego wojewody¹⁴. W kwestii połączenia konwokacji z elekcją posłowie witebscy – starosta suraski Hieronim Drucki-Horski i sędzia grodzki witebski Jakub Rusakomski-Szołtonos – otrzymali kategoryczny zakaz wyrażania na to zgody, ale nie z przyczyn prawnych czy zwyczajowych, choć marginalnie o nich wspomniano, upominając się, aby odbyły się one według dawnego zwyczaju. Natomiast z całą stanowczością podkreślono, przy okazji sprzeciwu, komplikacje wynikające z oddalenia ich województwa od stolicy, *gdyż dalekość drogi żadną miarą sufficere województwo nasze nie może* – pisała szlachta witebska¹⁵.

Szlachta nowogródzka, podobnie jak wymienione powyżej sejmiki, zajęła się propozycją Macieja Łubieńskiego dopiero w dalszej części instrukcji. Priorytetową sprawą była obronność i kwestie religijne, które należało załatwić na sejmie konwokacyjnym. Jeśli chodzi natomiast o połączenie konwokacji z elekcją lub odbycia tych dwóch zjazdów w odstępie dwóch tygodni, to posłowie nowogródzcy mieli postawić weto. Podkreślono przy tym, że jest to wbrew zwyczajom, nakazując równocześnie wojskiemu mozyrskiemu Filipowi Kazimierzowi Obuchowiczowi i dworzaninowi królewskiemu Stefanowi Frackiewiczowi-Radziwińskiemu, aby zadbali o odbycie obu zjazdów w odpowiednio dużym odstępie czasu¹⁶.

Podobnie, w dalszej części instrukcji, umieściła szlachta grodzieńska zakaz łączenia konwokacji z elekcją. Pierwsze punkty instrukcji poświęcono problemom związanym z obronnością i kwestiami wojskowymi. Dziękowano także prymasowi Maciejowi Łubieńskiemu za złożenie konwokacji. Dopiero po tych postulatach zajęto się propozycją prymasa. Posłom – podstolemu litewskiemu Krzysztofowi Potockiemu oraz pisarzowi ziemskiemu grodzieńskiemu Konstantemu Aleksandrowiczowi – zalecono *aby ich mości żadnym sposobem na złączenie konwokacji z elekcją nie pozwalali*¹⁷. Szlachta grodzieńska brała jednak po uwagę możliwość przeprowadzenia na sejmie konwokacyjnym projektu prymasa, wobec czego nakazywała swoim posłom złożyć oficjalną protestację i *na sejmik relacyjny przynieść*¹⁸.

¹⁴ Instrukcja sejmiku witebskiego, 25.06.1648 r. BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 226-227; BN, BOZ, rkps 931, k. 197-201. Wojewodą witebskim od 18.10.1646 r. roku był Paweł Jan Sapieha, którego bez konsultacji z miejscową szlachtą mianował Władysław IV. Nie wydaje się, aby szlachta bezpośrednio protestowała przeciwko takiemu wyborowi. Chodziło jej zapewne o poszanowanie praw dotyczących elekcji wojewody w przyszłości (M. Sawicki, *Litewskie sejmiki przedkonwokacyjne wobec problemów bezkrólowia 1648 roku (od 20 maja do 16 lipca)*, „Roczniki Biblioteki Naukowej BPAU i PAN w Krakowie”, R. XLVIII, 2003, s. 100.

¹⁵ Instrukcja sejmiku witebskiego, 25.06.1648 r. BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 226-227; BN, BOZ, rkps 931, k. 197-201.

¹⁶ Instrukcja sejmiku nowogródzkiego, 25.06.1648 r. BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 228-230; BN, BOZ, rkps 931, k. 201-205.

¹⁷ Instrukcja sejmiku grodzieńskiego, 25.06.1648 r. BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 208-209v.

¹⁸ *Ibidem*, k. 208-209v.

Bardzo ostro sprzeciwiła się pomysłom Macieja Łubieńskiego szlachta lidzka, choć dopiero w dziewiątym, dalekim punkcie instrukcji. Posłowie – stolnik mściśławski Krzysztof Jelski oraz Stanisław Dowgird – na początku mieli się zająć sprawami – według mieszkańców powiatu lidzkiego – znacznie istotniejszymi, takimi jak podatki, dekrety Trybunału Głównego Litewskiego, kwestie związane z ekonomiami czy w końcu zapłata piechocie smoleńskiej. Szlachta lidzka bardzo stanowczo pisała o powodach swojej dezaprobaty wobec projektu prymasa i uważała, że jest to *wielkim swobód naszych ubliżeniem*¹⁹. W dalszej części omawianego punktu pisała: *...żadną miarą na to nie pozwalamy, i panowie posłowie żeby nie zezwalał, i fide honore et conscientia owych obligamus*²⁰. Zajął się ona także próbą wyznaczenia i zaproponowania posłom na sejmie konwokacyjnym najbardziej odpowiedniego – według mieszkańców powiatu lidzkiego – terminu elekcji, jakim miał być dzień św. Michała (29 września) lub zaraz po nim, z tego powodu, aby uniknąć *niepogody jesiennej*²¹. Podobnego zdania jak powyższe sejmiki była też szlachta wiłkomierska, która odpowiedź na postulat interreksa umieściła także dopiero w dalszej części instrukcji. Wyprzedziły ją takie sprawy, jak *laudum* wileńskie czy sądy kapturowe. Instrukcja wyraźnie podkreślała, że jest to projekt akceptowany jedynie przez prymasa, *panów senatorów i urzędników koronnych*²². Szlachta pozwoliła sobie także na pewną polemikę z instrukcją prymasowską, odnosząc się do prośby Macieja Łubieńskiego o to, aby posłowie *uchybiwszy nieco dawnych praw i zwyczajów*, zezwolili na połączenie konwokacji z elekcją. Posłowie wiłkomierscy – podsędek wiłkomierski Stanisław Białkozor i pisarz ziemski wiłkomierski Jan Komorowski – mieli się sprzeciwić takiemu rozwiązaniu, ponieważ *nie tylko dawne zwyczaje i wyraźnie opisane prawa bronią, ale i na koniec i sama racja w tak ścisłym czasie nie pozwala*. Podkreślano również, że godzi to w honor i prawa *od świętobliwych przodków naszych podane*²³.

Zupełnie wyjątkowa – w porównaniu z pozostałymi – jest instrukcja sejmiku smoleńskiego. Jest to jedyny głos szlachty, w którym posłowie – sekretarz królewski i kapitan dorohobuski Jan Antoni Chrapowicki oraz podczasy lidzki Albrycht Golmont, mieli warunkowo pozwolić na projekt prymasa. Szlachta smoleńska podkreślała, że jeśli taka byłaby potrzeba, to *pp posłowie nasi do zgody wszystkich stanów skłonić się mają i pozwolić na to...*²⁴ Podkreślano jedynie, że oba zjazdy mają być wyraźnie rozróżnione, choć elekcja może się odbyć zaraz po konwokacji.

¹⁹ Instrukcja sejmiku lidzkiego, 25.06.1648 r., BPAU i PAN Kraków rkps 365, k. 200–201.

²⁰ *Loc. cit.*

²¹ *Loc. cit.*

²² Instrukcja powiatu wiłkomierskiego, 25.06.1648 r., BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 204–206.

²³ *Loc. cit.*

²⁴ Instrukcja sejmiku smoleńskiego, 25.06.1648 r., BPAU i PAN Kraków, rkps 365, k. 218–218v; BN, BOZ, rkps 931, k. 182–187v.

Gdyby taka sytuacja rzeczywiście zaistniała, to posłowie smoleńscy mieli jak najszybciej zawiadomić szlachtę przez *umyślnego posłańca, na które nasz koszt być ma*²⁵. Jan Antonii Chrapowicki i Albrycht Golmont mieli zostać w Warszawie i brać czynny udział w elekcji, czekając na przybycie zmienników²⁶.

5

Wszystkie zgromadzenia szlachty negatywnie oceniły projekt prymasa Macieja Łubieńskiego. Jedynie sejmik smoleński wyrażał na propozycję zgodę warunkową, co być może było spowodowane geopolitycznym położeniem województwa. Prawdopodobnie tamtejsza szlachta, narażona na ciągłe, realne zagrożenie ze strony Moskwy, doskonale zdającą sobie sprawę z chaosu panującego w państwie, była w stanie, przez częściową akceptację projektu, zgodzić się na skrócenie okresu bezkrólewia. Pozostałe sejmiiki litewskie były jednak przeciwne takiemu rozwiązaniu. Najczęstszym uzasadnieniem protestu było złamanie prawa i zwyczaju przez osoby lansujące wymieniony projekt. Podobnego zdania była zresztą szlachta koronna i większość tamtejszych sejmików. Znalazły się jednak i takie sejmiiki, które za główną przyczynę odrzucenia projektu podawały niemożność pokonania dużej odległości dzielącej ich województwo od stolicy w proponowanym czasie. Jeszcze inne w sposób bardzo lakoniczny, często bez podania przyczyn, po prostu zabraniały swoim posłom wyrażania na to zgody. Niektóre, jak grodzieński, zdawały sobie sprawę, nie znając widocznie zdania innych sejmików, z możliwości przeprowadzenia projektu, i w związku z tym zalecały swoim posłom zdecydowanie wniesienie protestacji.

Z omówionego tu materiału źródłowego wynika, że poza nielicznymi wyjątkami projekt Macieja Łubieńskiego nie znalazł zrozumienia i akceptacji sejmików litewskich. Plany skrócenia bezkrólewia przez połączenie konwokacji z elekcją, chociaż może racjonalne, w ówczesnej sytuacji polityczno-militarnej państwa nie mogły zostać zrealizowane. Tak też na konwokacji warszawskiej w lipcu 1648 r. postanowiono, że nowy monarcha ma być wybrany według dotychczasowej procedury²⁷.

²⁵ Instrukcja sejmiku smoleńskiego..., BPA i PAN Kraków, rkps 365, k. 218–218v.

²⁶ *Loc. cit.*

²⁷ VL IV, s. 74–87.